

Ýeñilmedikler -1: Söweş entek gutaranok

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy proza

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ýeñilmedikler -1: Söweş entek gutaranok ÝERE GAÇAN ÝYLDYZLAR / roman-trilogiýa

(XIX-XX asyr türkmen hronikasy)

Üçünji kitap

ÝEÑILMEDIKLER

■ SÖWEŞ ENTEK GUTARANOK

Enehakydanyň baran günü Ruhy batyr Çaňly guýusynda ýok ekeni. Guýunyň başyndaky hersi bir alada bilen salgym dek iki ýana yranjyraşyp ýören adamlar onuň gum içindäki gidere ýer tapman, onda-munda ygyşyp ýören ýigitleriň gözlegine çykandygyny, Dykma serdaryň Marydan güýç toplap gelerine çenli olaryňam hemmesini bir ýere jemläp, göreşe täzeden başlamaklygy ýüregine düwendigini, bu gün erte gara berjekdigini aýtdylar we ony şol ýerde dikilen baş sany gara öýüň ortakysynda, Ruhy batyryň ýigitleri tarapyndan gum içinden ýygnalan hossarsyz aýal-gyzlaryň, çagalaryň arasynda ýerleşdirdiler. Çay-suwy içere, çörek iýere, dynç alara mümkünçilik döretdiler.

Ertesi Gün guşluga galyberende Ruhy batyr altmyşa golaý atlyny yzyna tirkäp guýa geldi. Özuni garşylanlaryň arasynda Enehakydanyňam bardygyny görüp geň galdy. Ýone begendi. Atdanam edil şonuň deňine gelip düşdi. Jylawyň ujuny ýigitleriň biriniň eline tutdurdu.

- Enehakyda? Bu senmi ýa meň göwnümemi?
- Göwnüňe däl, Ruhy, bu men.
- Sen nädip bu ýerlere düşüp ýörsüň?
- Är gözläp geldim... – Öz sözüne Ruhy batyryňam, ony garşylan we ýany bile gelen ýigitleriňem, umuman, daş-töwereklerine

üýşen aýal-erkek, uly-kiçi hemmeleriňem birhili bolandyklaryny duýup, Enehakyda utandy we aýdan sözünüň manysyny tirmäne howlukdy. – Özüme däl-de, ýurda är gözläp geldim. Halka hossar gözläp geldim. Ol dul galdy. Özüň bilyäň, han-begleriň-ä öleni öldi, diri galanlary bolsa gaçdylar. Başsyz galan ýigitlerem indi bir ujundan duşmana ýaraglaryny tabşyryp başladylar. Ýeňilendiklerini boýun aldylar. – Ol uluydan demini alyp aşak bakanda tahýasynyň şelpeleri adaja «şyňňyrdady» – Hatda Magtymguly han bilen Mara gidip güýç toplap gelmekligi wada beren Dykma serdardanam henize çenli habar-hatyr ýok. Nirededigem belli dül. – Gyz Ruhy batyryň yüzüne seretdi-de, tutuş göwresi bilen oňa tarap owsun atdy. – Indi halkyň bar umydy sen, Ruhy! Menem bu ýere sen diýip geldim. Sen bir ýan beräýme, ýeňilendigiňi boýnuňa alyp, ýaragyň tabşyraýma diýmäne geldim...

Bokurdagyna tegek bolan bir ýumry agy oňa sözünü soňlara maý bermedi. Dyzyna çöküp möňňüribermekden welin saklandy. Yzlyyzyna, gurak-gurak ýuwdundy. Gabaklaryny göterip, goňras gözlerini Guşly batyra dikende, owasyndan paýrap çykan gyzgyn gözýaş tämiz ýaňaklaryndan syrygyp gaba göwüsleriniň üstüne döküldi.

Ruhý batyryň uzynak göwresi gyzyň üstüne howala boldy.

– Özüň bilyäň, Enehakyda, men öňem ant içmändim, häzirem içmen. Yöne, tutan, maksadymdan dänmejekdigime, tä iň soňky demime çenli gylyjymy gynyna salmajakdygyma, duşmana boýun bolmajakdygyma, başym dik bolsa oňa ýekeje günem rahatlyk bermejekdigime seniň öňünde söz berýän. Hut şonuň üçinem men häzir gum içindäki ýigitleri ýygnap ýörün.

Enehakyda Ruhy batyryň yüzüne delmuryp seretdi. Gözýaşlaryny süýem barmagynyň ujy bilen sylip durşuna birenaýý ýylgyrdy.

– Sag bol, Ruhy! Senden tamamam şeýledi. Nirede bolsa-da tapyp, Dykma serdardanam şeýle söz eşidibilsem başga ärmanym ýok.

Ruhý batyr birdenkä gürrüňüň ugruny üýtgetdi. Howlukmaç gürledi.

– Halk näme diýýä, Enehakyda?

– Halkyň aňy göçdi. Huşy başyndan uçdy. Ol hazır nirä

ýöreýäninem bilenok. Bu wagt ondan maslahat soramaly däl-de, halyny soramaly, kömek etmeli, eýe çykmaly. Ol hazır çalajan... Başsyz... Läş... – Gyz elini daş-tögweregine aylady. – Ine edil şu ýapynyň yüzünde ýatan ýarym öli, ýarym diri çalajan adamlar ýaly.

Ruhý batyryň ýüzi üýtgap gitdi. Başyny aşak egip, dodagyny dişledi. Bir zatlar diýen ýaly boldy, ýöne, ony hiç kim eşitmedi. Bir haýukdan soň, ol ýüzünü galdyrды. Şonda onuň hemise aksowult görünýän inçemik, owadan ýüzi näme üçindir gök öwüsdı. Her bakanda uçgun sycraýan gözler gubarly göründi. Yöne, bu ýagdaý uzaga çekmedi. Ol basym özünü ele aldy. Başyny dik tutdy-da, Enehakydadan hazırlıkçe öz bolýan ýerine barmaklygyny haýış etdi.

– Galanyny soň gürleşeris, meniň senden başga-da sorajak zatlarym bar.

Şondan soň Ruhý batyr iňňän ýadaw gelendigine garamazdan, dynjynam alman, çay-çöregem iýmän, guýunyň başyndakylaryň ýeke-ýekeden halyny sorap çykdy. Özi ýok wagty ýogalanlara aýat okady. Soň öylere girip, onuň içindäkiler bilenem ahwallaşdy. Ýany bilen getiren ýigitlerine çalmar diker ýaly ýer görkezdi. Diňe şondan soň özi we özüne ýakyn adamlar üçin niýetlenen öye tarap ugrady. Baryp az-kem dynjyny aldy. Çay içdi. Bolşuna görä garbandy. Enehakydanyň aýdanlary barada oýlandy. Mundan buýankы etjek hereketlerini ýene bir gezek aňynda aylady.

Oňa çenli çalmaram taýýar boldy. Garaňky gatlyşdy. Ruhý batyr calmaryň ortasynda ot ýakmaklygy buýurdy. Giňden gallanan oduň ýagtysyna ol öz egindeşlerini ýygnap uly maslahat geçirdi. Täze gelenlerem, bu ýerde öňden bări bolup ýören ýigitlerem umumy ýagdaý bilen tanyşdyrды. Maksadyny ýene bir gezek duýdurdy. Enehakydanyň il-günүň ýagdaýy barada aýdanlaryny ýekän-ýekän gaýtalady.

– Yöne, biz öni bilen aýal-gyzlary, oglan uşaklary, goja kişileri oba ibermeli. Guýuda diňe söweše ukyplı adamlar galmaly. Gum içinde ýigitlerden başga-da galany-gaçany bar bolsa, olaram tolap, öz sanymyzy birsyhly artdyryp durmaly. Ertesi ir bilen aýal-ebtatlar oba ugradyldy. Olaryň ýanyna

ýigrimi sany atly-ýaragly adam goşuldy. Ýöne, olar gala ýetmänkäler yzlaryna dolanmaly, şu ýere gaýdyp gelmeli.

Ruhý batyr Enehakydanam şolar bilen ugratmakçy boldy. «bu ýeriň şerti kyn, sen muňa çydamarsyň» diýdi. Emma Enahakyda razy bolmady. Gaýtam köpden bäri özünü goraglap ýören ýigitler bilen Dykma serdaryň gözlegine çykmağa rugsat bermegini sorady.

– Ýok, Enehakyda. Bu iş hatarly. Üstesine ýollarám parahat däl. Geçmeli menziliň bolsa uzak. Bu iş üçin men özüm adam taparyn. Umumanam biz soňky günlerde bu barada hem pikir edip ýördük. Çünkü, garaşma kemini goýmadyk. Ol gelmejek bolsa biz özümüzce hereket ederis.

– Bu ýolda Alla saňa kuwwat bersin Ruhý. Ýöne, Dykma serdaryň gözlegine welin men özüm gideýin. Sebäbi men hakyda. Hakyda bolsa diri gezip ýören gahrymanlarynyň içki duýgularyny maksatlaryny elinjek bilmelidir, pikirlerini öz gulagy bilen eşitmeliidir.

Ruhý batyr razylygyň alamaty hökmünde baş atdy. Ýöne, ol Enehakydadan Ahally barada hem soramakçydy. Onuň häzir näme üçin Enehakydanyň ýanynda ýokdugyny bilmekcidi. Düýnki: «Senden başga-da soramaly zatlarym bar» diýmesem şonuň üçindi. Dogry, Ahally batyryň çalarak ýaraty bolanyny ol eşidipdi, ýöne, her hal içinde jany bar bolsa onuň öz söýgülisini beýdip, çölüň içine başdepän ýeke ibenejekdigi belli ahyry.

Şolar ýaly gapma-garşylykly pikirler, yzly-yzyna çogup dur. Çünkü, häzir Ruhý batyryň ruhy dünýäsi gaýnap joşýar. Enehakyda bolan söýgüsü bolsa täzeden köräp, kalbyny heýjana salýar. Birnäçe aý mundan ozal iň soňky umydy üzülen söýgüsü barada täzeden söz açasy gelýär. Ýitiren bagtynyň bu ymgyr çöl hem tükeniksiz gowgalar içre hasyl bolaryny isleyär. Eger şeýle bolsa onuň göwni hasam howalanar, söweše hyruçlanar, ruhlanar.

Emma, hernäçe jepalar çekse-de, bu zatlar barada ol dil ýaryp bilenok. Çünkü, häzir öz ince duýgularyň ugruna gidip, kalbyňda názikýürekliklige orun bermekligiň wagty däl. Bu wagt Watanyň, il-günüň ykbalyna degişli agyr meseleler öz çözgüdine garaşyp ýatyr. Ol çözgütlerem Ruhý batyr ýaly kyn gündे öne

çykan ýigitleriň şahsy gaýratlaryna bagly. Enehakyda ýaly boyý gyzlar çölden-çöllere, goldan-gollara aşyp, gyrlardan geçip, düzlükleri söküp, näzik ýaňaklaryny gyşyň çapgyn şemalyna tutup ile-güne, ýurda eýe durar ýaly är gözläp ýörkäler, olaryň eteklerinden aslyşyp, söýgi barada süwümsiz sözleşip durmaklygy Ruhy batyr özüne uslyp bilmeýär. Hut şonuň üçinem, ol öz söýgusi barada gürrüň gozganok. Iň bolmanda soňa goýýar. Wagty geler, şonda bar zat, Ahallynyň näme üçin Enehakydanyň ýanynda däldigem belli bolar.

Şol günüň özünde Ruhy batyr Enehakydany öňki janpenalary bilen Dykma serdaryň gözlegine ugratdy.

– Tizräk dolanjak boluň. Çünkü, wagt az. Duşman ýurda ymykly ornaşmanka guýrugyna otly kesindi gysdymak gerek.

Olary ugradandan soň ol: «Kimiň söweşi dowam etdireshi gelýän bolsa, Çaňly guýa gelibermeli», diýen habar bilen çar tarapa çapar gönderdi. Her gün ir ertir, giç öylän salkynma-salkyn asmana guş uçurdy.

Bir hepde geçer-geçmez onuň iberen çaparlary ikiden-ýekeden gelip başladylar. Gidişleri ýaly ýany adamsız boş gelenlerem, yzlaryna bäs-üç ýa, on-ýigrimi sany, hatda kyrka golaý atly-ýaragly adamy tirkäp gelenlerem boldy. Enehakydanyň Dykma serdary gözläp ýörenegini, ony tapyp getirenden soň Guşly batyr ikisiniň güýç birikdirip azat edijilik görevine başlanjakdyklaryny eşidip şeýlekin gelenlerem, gök asmanyň yüzünde gaýdyrylyp ýören akja kepderiniň çakylygyna gelenlerem az bolmady. Hatda ýaragyny tabşyryp obasyna baranlardanam gaýdyp gelenleri boldy.

Umumň, tuutmyň gerimi gitdigiçe giňedi. Guşly battyrň goşun sany iki ýuze golaýlady. “Dykma serdardyr Magtymguly hanam jemläbilen goşunyny alyp gelseler, Alla-da bizlik bolsa megerem şu ýaz öz ýerimizde özümüz ekin eksek gerek” – diýip, Guşly batyr öz ýanyndan göwün ýüwürtdi. Çünkü, ýeňise ynam döredibilseler, halkyňam özlerine goşuljakdygyna ol ynanýar.

Ýöne...

Ýöne, hemme zat hemiše göwnüňde besleýsiň ýaly bolup durmy näme. Aýa-Güne garaşylyşy ýaly garaşylýan Enehakyda guýa boş gaýdyp geldi. Çytyk gaşlaryndan, sowuk hem gussaly nazaryndan,

atdan gepsiz-gürrüsiz düşüp, garşı alanlara nazaram aylaman öye girip gidişinden çen tutup, guýudakylar onuň gowy habar getirmändigini aňylar. Şonuň üçinem oňa hiç kim, hiç hili sorag bermedi. Her kim dodagyny çalaja gymyldadyp: «Sag aman geldiňizmi», diýäge-de, derhal bir gyra çekilmek bilen boluberdiler. Yzy bilen öye giren Ruhy batyram ony gyssap durmady. Özi dil ýarýança garaşdy.

Ojak başında az-kem ýylynandan soň, Enehakyda Dykma serdara Mäne obalarynyň birinde duşandygyny, ýöne, onuň iňňän sus görünýändigini, göreşi gaýtadan dowam etdirmek baradaky gürrüňlerden gaça durýandygyny, umuman, lapynyň keçdigini şol bir gelendäki tutuklygy bilen howlukman, ýöne, uly howsala hem ahmyr astynda Ruhy batyra gürrüň berdi. Hä diýmän Ruhy batyryň ýigitlerem gelişip başladylar. Enehakyda olaram ýagdaý bilen tanyş etdi. Soňundanam:

– Şol ýerde onuň ýanyна Gökdepe ursuny Köpetdagyr gerişleriniň üstünde durup synlan, Donowan atly iňlis galamgäri hem baryp gaýdypdyr. Göreşi dowam etdiribilseler öz hökümetiniň turkmenlere pul, ok-ýarag kömegini berjekdigini syzdyrypdyr. Ýöne, Dykma serdardan belli bir jogap alyp bilmändir. – diýdi.
– Şol iňlisi tapyp bolmazmyka-naý? Öz hökümetiniň söz beren kömegini goý, ol bize beribersin! – diýip, tärimé arkasyny ýaplap oturan ýigitleriň biri ker bilen gepleşyän ýaly bokurdagyna sygdygyndan gygyrdy.

Her kim Ruhy batyryň yüzüne seretdi. Batyr olaryň bu bakyşlaryny özüne berlen sorag hökmünde kabul etdi.

– Ony tapsa bolar. Kömegem sorap bolar. Aýdyşy ýaly iňlis hökümediniň kömek edäýmegem ahmal. Ýöne... – Ruhy batyr boýnuny süýndürip hälki geplän ýigide tarap seretdi. – Ýöne, birinjiden-ä olar bize ýeterlik derejede kömek beribilmezler, arkamyzda-da durubilmezler. Çünkü, durar ýaly güýç-kuwwatlary bar bolsa Gökdepe ursunda durardylar. Onsoňam bir emmasy bolmasa hiç kim gurda guýruk gapdyrtmaz. Arka diräp orsy ýurtdan çykaran günüňem özleri mekgäňe münerler. Bu mesele Gökdepe ursunyň öň ýanyndaky maslahatda-da orta düşüpti. Ýöne, o pikiri han-beglerem, serdarlarám, dini hadymalarám, asla hiç kimem goldamandy. Ondan Dykma serdaryňam habary bolmaly. Hut

şonuň üçinem ol iňlide belli jogap beren däldir.

— Howwa-la, Dykma serdaram akmak adam däldir-le.. Etjek işini, aýtjak sözünü bilyändir-le...

Ruhý batyr bu sözi aýdanyň kimdigini biljegem bolmady. Asla ses çykan tarapa seretmedem. Ara düşen dymışlykdan soň: ýene aýtjak zadyň barmy, diýýän manyda Enehakydanyň yüzüne seretdi. Enehakyda başyny ýaýkap aşak bakdy.

Ýany bilen giden ýigitleriň gürrüň bermeklerine görä, Enehakyda Dykma serdardan goşun ýygnap bilmedik halatynda-da serdar hökmünde Guşly batyr bilen bilelikde göreşi dowam etdirmekligi ilk-ä haýış edipdir, halys bolmajakdygyny bilenden soňam sypaýyçylyk bilen: «Men size gorkak ýa namart diýip biljek däl, serdar aga , ýöne, goý, islegiňiziň garşysyna gidip bolsun, ant içip başda-ha bir ýalňyşdyňz ine, indem öz şertiňiziň garşysyna gidip ikinji gezek ýalňyşýaňz. Siz bu gün ömrüňizboň gara gaýratyňz bilen gazanan şöhratyňzyň üstüne atanak çekdiňiz. Jelaleddin ýaly, Ymam Şämil ýaly elden gidenden soňam ýurt üçin göreşi dowam etdirip bilmediňiz. Il-günűň tamasyny ödemediňiz. Guşly batyyrň bir ganaty bolup bilmediňiz...» — diýipdir. Bu sözler serdara iňňän ýokuş degipdir. Yöne, sesini çykarmandyr. Uludan sowuk demini alypdyr-da, oňaýypdyr. Enehakyda bilenem iňňän sowuk hoşlaşypdyr.

Bu gürrüňleri diňläp Ruhý batyyrň özem esli mahal aşak bakyp sus oturdy. Içini hümledende uzyn göwresi öňe-yza leňner atdy. Soňam usullyk bilen başyny galdyrdy-da, aşsamlyk hemmeleriň uly oýa ýygnanmalydyklaryny, şol ýerde umumy maslahat geçiriljekdigini aýtdy. Maslahata Enehakyda hem çagyryldy.

Gün ýaşandan soň ýapylaryň yüzünde onlarça ot a lowlady. Oýuň içini dolduryp oturan mähelläniň ýüzi oduň ýagtysyna gyzgylt göründi. Uzyn-uzyn kölegeler çägäniň yüzünde o ýan, bu ýan gaýmalaklaşdylar.

Ruhý batyr köpcüligiň öňüne çykyp, Enehakydanyň gidip-gelişi barada ýygnananlara giňişleýin gürrüň berdi. Dykma serdaranam, Magtymguly handanam, asla hiç kimdenem güýje garaşmaly däldigini aýty. Soňam özüne mahsus bolan pessaý hem merdemsi sesi bilen:

– Ýigitler! Görüşüniz ýaly başda erkine, islegine bakman urşa iterilen halk bu gün hossarsyz galdy. Han-begleriň, serdarlaryň, dini hadymalaryň bu gün onuň ýanynda birem görnenok. Olaryň köpüsi eýýäm täze baýarlarynyň ganatlarynyň aşagyna sümüldiler we ýene-de öňküje orunlaryny eýelediler. Sümülmédiklerem bu gün-erte baryp sümüljekden. Görýän welin Dykma serdaram şol ýagdaýda dur. Sebäbi olar ýeňildiler. Ýeňilendikleri boýunlaryna aldylar. Biz welin ýeňilmédiklerdiris. Siziň köpüňiz eden şertiňizden dänmezlik üçin şu kyn ýoly saýlap alan adamlar. Birnäçäňiz bolsa düýbünden ant içmedik, emma şonda-da duşmana boýun bolmany kyn görüp, gulçulygy namys bilip, Watan, ugrundaky göreşde baş goýmaga taýyn adamlar. Şonuň üçinem, biz han-beglerden goldaw tapmadyk ýagdaýymyzda hem göreşi dowam etdireris. Entek elliřimiz gylçlarymyzyň dessesinden mäkäm tutýarka, at üstünde uýluklarymyzy sandyratman oturyp bilyärkäk, gursaklarymyza ýüreklerimiz Watan diýip urýarka duşmana boýun egmeris. Enşalla gün-günden sanymyzam artar, hä diýmän ullakan güýje-de öwrüleris. Ýeňerisem! Sebäbi biziň maksadymyz şol! Biziň işimiz hakdyr! Alla biziň bilendir!..

- Hak aýdýaň, Guşly batyr!
- Alla biziň bilendir!
- Biz seniň bilendiris!
- Biz tä iň soňky demimize çenli söwešeris!..
- Söwešerisem, ýeňerisem!..
- Sen bizi ýeňişlere tarap alyp git, Guşly batyr!..
- Bizi Alla gorar, inşalla!..

Tolgunmakdan ýaňa Ruhy batyryň süňni sarsyp gitdi. Yüregi ersdi. Ar-namys duýgulary joşa geldi. Şondan soň ol Enehakyda söz berdi.

– Şeýle ýagdaý taryhda öňem kän gezekler bolupdyr – diýip, Enehakyda hemiše şular ýaly üýşmeleňlerde edişi ýaly öz gürrüňini Hakyda bilen baglanyşykly başlady! – Ýurt öňem kän gezekler elden gidipdir. Bu topraga bir wagtlar goşun tartyp ýunanlaram, parslaram, pereňilerem, araplaram, mongollaram gelipdirler. Şolaryň ählisinde-de dek-düýnki ýaly han-begler öz beglikdir-hanlyklaryny, baýlyklaryny, dini hadymlar öz dini

ynançlaryny goramak üçin halky aýaga galdyrypdyrlar, urşa sürüpdirler, öňlerine düşüpdirler, baş bolupdyrlar, emma ýeňilenlerinden soň welin, ur-tut ýaraşyk baglaşypdyrlar-da, duşmanyň tarapyna geçipdirler, olara gulluga durupdyrlar, üstesine-de: «urşalyň, diýip bizi günümize goýmadyk ine, şular», diýip, halka tarap barmaklaryny çommaldypdyrlar, şeydibem öňküje baýlyklaryna, mal-mülklerine wezipelerine eýe bolupdyrlar. Öz halkyny gelmişekler bilen bilelikde ezipdirler. – Şondan soňky sözleri aýtjak bolanda Enehakyda görnetin dogumlandy, göwresi dikeldi, gözleriniň nury ýiteldi, göwsi titredi, uzyn, goňrumtyl saçlary owsun atdy. – Yöne, ähli zamanlarda-da özüňiz ýaly ýanbermezek, göreşi dowam etdiriji goç ýigitler tapylypdyr. Olar öz topraklaryny basybalyjylardan halas etmek üçin dyngysyz göreş alyp barypdyrlar. Özleri halas edip bimeseler, şol mukaddes göreşi dowam etdirmekligi iň bolmanda ýeňilendiklerini boýun almazlygy öz nesillerine wesýet edip gidipdir. Şeýdibem göreşiň iň bolmanda halkyň aňynda baky dowam etmegini gazanypdyrlar. Şonuň üçinem, olar şu gunki güne çenli halkyň hakydasında ýasaýarlar. Çünkü, olar gahrymanlar. Gahrymanlar bolsa ölmeyärler. Özleri gidenden soňam bu jahan içre olaryň ruhlary ýasaýar. Nesilleriniň damarlarynda ganlary akýar. Käte asyrlara çeken baknalyk döwründe öz halkyny agalyk ediji halkyň täsirinden gorap, öz halkynyň dilini, medenýetini, milli kimligini saklap gelenlerem şolardyr. Olaryň güýji egsilmezdir. Siziňem esasy daýanjyňz şol güýçdir. Kuwwat çeşmänižiň gözbaşy şondan gaýdýandyr. Şol güýç hemise-de gelmişekleri iru-giç bu tioprakdan çykyp gitmäne mejbur edipdir, bu gezegem şeýle bolar – Gyz uludan demini aldy. – Howwa, bu gezegem şeýle bolar. Hökman şeýle bolar... – Enehakyda sözünü paýawlandygynyň alamaty hökmünde ilk-ä häliden bări gapdalynda duran Ruhy batyryň yüzüne seretdi, soňam başyny belent tutup, alawlap ýanýan ýiti oduň ýagtysyna kä görnüp, kä ýitip gidýän, aňyrsy gara hem gorkunç kölegelerden doly märeka seretdi. – Boýnuýza alan şu kyn borjuňzy abraý bilen berjaý etjekdigiňize men ynanýan. Çünkü, siz merdanalarsyňz. Ruhy batyryň ýap-ýaňja aýdyşy ýaly, ýeňilmediklersiňiz... Onuň

sözünü soňlaryna mähetdel, ýigitler towsuşyp ýerlerinden galdylar. Ýapylaryň yüzündäki kölegeler has uzaldylar, iki ýana yrgyldaşdylar.

- Biz seniň ynamyňy ödäris, Enehakyda!
- Erkinlik üçin öz janymyzdan geçmelem bolsa taýýar!
- Ýok, bolsun ak patyşa!
- Biz erkin doguldyk, erkinligimize-de galarys.

Daşyndan göräýmäge birneme sus başlanan maslahat şolar ýaly içi duýgudan doly hyjuwly sözler bilen tamamlandy.

Şol maslahatda gün-güzeran meselesi hem gozgaldy. «Ilek» guýusyndan getirilen bir bölek maýda malyňam şunça adama uzak wagt tetärik bolmajakdygy çen bilen çaklanyldy.

– Adam sanymyzyň gün-günden artyp barýandygyny nazara alsag-a bu mesele hasam çylşyrymlaşýar... – diýip, Ruhy batyr özuniň jemleyji sözünde aýtdy. – Çöreg-ä düýbünden ýok diýen ýaly. Dogry, ýaz ýetip gelýär, ýone, ekin ekere bu ürgün çägelikde ýerem ýok, suwuň-a gürrüňinem edip oturmaly däl. Kä ýerlerde kak suwlary bar, şolary ulanmak boljak, ýone, oňa-da tohumlyk bugday, ýer bejeriji gurallar, öküz ýa iş ýabylary gerek.

Öň hatarlaryň birinde boýy kelteräk, tegelek ýüzli, garaýagyz, içinde tüý çogup duran gulaklary gababir ýigit oturdy, oňa Durdy diýerdiler. Ol ýaşlykdan bäri Ruhy batyr bilen bile bir obada ösüpdi, hatda Nätzdepe gyrgynçylygynam onuň bilen bile başyndan geçirdi, köp gezekler alamançylyga-da bile gidipdi, ýurda ors geleli bär-ä ýekeje günem ondan aýra düşmändi. Soňky wakalaryňam ählisine gatnaşypdy. Umuman watanperwer namysjaň ýigitdi. Hemiše çakgan hereket edýändigine görä, ol bu gezegem ellerini kelemenledip, aýaklaryny «tarpyldadyp” ýerinden turdy. Çalarak sakawlap:

- Ş-su meselede –a-aýtjak bir sözüm bar – diýende, guradylan erik kişdesi ýaly mürşeýip duran eňegi titir-titir etdi.
- Aýt, aýt – diýip, Ruhy batyr oňa tarap baş atdy. – Çekinmede aýdyber.
- Aýtsam-m... – Ýigit ilk-ä galyň dodaklaryny, soňam kelteden gelen ýogyn barmagyny çommaltdy. – A-aýrysakal hazır galada biziň öz ýygnan gallamyzyň u-ujundan ö-öz ilitatymza olmez-ödi paýlap ýör. Nämemişin, ý-ý-yeňilen halkyň emlägi ý-ý-yeňijiniň

haýryna geçýämişin. Şoň g-gaznasyna g-girýämişin. Ş-şol gaznadan biziňem öz ý-ýýetdik hakymyzy a-almagymyz gerek. Yöne, sorap däl-de, e-ellerinden gaňryp a-almagymyz gerek. – Durdy batyr sag elini ýokary göterdi. – Ine, meňň-ä a-aýtjak zadym ş-şü...

Ruhý batyrdan öň märekäniň sag ganatynda oturan ýigitleriň biri seslendi.

– Durdy dogry aýdýar. Orslaryp garşysyna mundan buýanký etjek hereketlerimize hut şondan başlamagymyz gerek.

Ýerli-ýerden çykýan sesler köpeldi.

– «Hakyň arslanyň agzynda bolsa-da al”, diýipdirler, haýal etmän gala çözalyňam, hakymyzy alalyňam...

– Şuńça güýjümüz barka bize horluk ýaraşmaz...

– Ertir ugramalam bolsa biz taýýar!..

Ruhý batyr märekä mähir hem buýsanç bilen garady.

– Ine, munyňyz bolýa. Men razy. Bu hakykatdan-da öňümüzde duran uly işleriň başlangyjy bolar.

Ýene üç günden soň, Gökdepä gitmekligi, aşamyň ümüs-tamışlygyndan peýdalanylý gala girmekligi şertleşibem maslahaty tamamladylar. O ýeri bu ýeri bozulandygy üçin bosgunlar tarapyndan taşlanyp gidilen iki sany arabanyňam kemini düzedip yük üçin ullanmaly edildi. Gala girer ýaly bahana-da tapyldy. Hamala «aman» diläp yzyna gelen bosgumlaryň bir topary bolan bolmaly. Aralarynda aýallaryňam bardygyna ynanarlary ýaly, gala golaýlanlaryndan baş-ón sany adamy arabanyň içinde oturdyp, başlarynya-da don büremeli. Golaýrakda, hut galanyň özünden gelen ýigitleriň birinden täze ammaryň nırerákde ýerleşýändigini anykladylar we oňa golaý barmak üçin haýsy derwezeden girseler amatly boljakdygyny kesgitlediler. Şol ýigidiň özünü bolsa ýolbelet edip bellediler. Onuň aýtmagyna görä ammar bolup agzy gulply ullakan saraý ýa howlam ýokmuşında, olja alınan azyklaryň barysy galanyň bir burçuna basylyp goýulaýanmyş.

Maslahat gutarandan soňam kän zatlaryň başy agyrdyldy. Dürli meseleler barada pikir alyşdylar. Diňe gije ýarymdan agandan soň assa-ýuwaşdan dagaşyp başladylar. Olaryň hiç birem Ruhý batyr bilen Enehakydanyň deňine gelip, olar bilen hoşlaşyp

geçmäni unutmady.

Iiçäk bolup galanlaryndan soň bir zat soramakçy bolýan ýaly Ruhy batyr Enehakydanyň ýüzüne seretdi. Ýöne, hiç zat aýdyp bilmedi. Ouň ýüzünüň gyzaranyny, boýun damarlarynyň göm-gök oklaw ýaly galanyny bolsa Enehakyda garaňkyda saýgarmady. Çünki, otlaryň hemmesiniň ölçüriilendigi sebäpli daö-töweregi gorkunç gara tümlik, gum gerişleriniň arasyň elhenç ümsümlik gurşap alypdy. Diňe dury sowuk asmanyň yüzündäki dyngysyz lowurdaşýan patrak deý ak ýyldyzlar bu iki ýaş juwana guwanýan ýaly, şadyýanlyk bilen biri-birlerine birsyhly göz gypyşdylar durdylar.

Esli wagta çeken dymışlykdan soň, Ruhy batyr sessiz-üýnsiz elini Enehakydanyň bolýan öýüne tarap uzatdy. Bu onuň: «Ýör, men seni ugradaýyn», diýdigidi. Bir gidenleşgeriň öňünde ejizlemeýän batyr ýigit bu gezegem öz söýgüsiniň öňünde öz duýgusy barada sözlärden ejiz geldi. Taryhy proza